

СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ П'ЄС ШЕКСПІРА У СВІТЛІ СМИСЛОВОЇ КОГНІТИВНОЇ ВАРІАНТНОСТІ

Бойко Яна Вікторівна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри перекладу

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

пр. Дмитра Яворницького, 19, Дніпро, Україна

У запропонованій розвідці обґрунтовуються перекладацькі стратегії і тактики, що є ефективними в українських ретрансляціях часово віддаленого першотвору для досягнення смислової когнітивної варіантності одиниць оригіналу й одиниць перекладу з позицій фреймової семантики. У статті надається ґрунтовна характеристика феномена смислової варіантності одиниць оригіналу й одиниць перекладу як результату когнітивного дисонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача. Смислова варіантність встановлюється у тому випадку, коли у мові перекладу наявні кілька варіантних відповідників передачі того самого значення вихідного слова. У ході реконструкції часово віддаленого першотвору множинність смислових варіантів одиниць оригіналу зумовлюється креативною особистістю перекладача та відіграє ключову роль як чинник діахронної множинності перекладів. Фреймове мапування концептуального змісту, яке відбувається шляхом співвідношення смислових компонентів одиниці оригіналу й одиниці перекладу, унаочнює їх неповну наближеність у плані змісту. Варіантність концептуального змісту одиниць оригіналу через зсуви в емотивності, образності і стилістичному забарвленні варіантного відповідника в перекладі зумовлює диференціацію когнітивної варіантності і виокремлення смислового когнітивного варіанта. Ефективними перекладацькими тактиками у відтворенні одиниць оригіналу за допомогою смислового когнітивного варіанту у діахронних ретрансляціях часово віддаленого першотвору визначено модуляцію, генералізацію, антонімічну заміну, елімінацію. Ілюстративним матеріалом у дослідженні смислової когнітивної варіантності слугували мовні і мовленнєві засоби образності, експресивності, емотивності й оцінки, які виокремлено із трагедії В. Шекспіра “King Lear” (1605) та її українських діахронних ретрансляцій XIX–XXI століть, авторами яких є П. Куліш (1880), М. Рильський (1941) і В. Барка (1969).

Ключові слова: когнітивна варіантність, фреймова семантика, смисловий когнітивний варіант, стратегія перекладу, репродуктивні й адаптивні тактики.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Когнітивний світ людини вивчається у ракурсі її поведінки і діяльності, що відбуваються за активною участю мови, яка створює мовленнєво-мисленнєву основу будь-якої людської діяльності, що формує її настанови та мотиви, прогнозує результат. Оскільки у когнітивному процесі беруть участь різні системи переробки інформації, структури свідомості, що утворюються при цьому, не є тотожними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цьому контексті варіантність мовних засобів як одна з важливих проблем сучасного мовознавства та перекладознавства, яка стала об'єктом активних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених (С. Я. Єрмоленко, П. Коваль, Т. А. Коць, І. М. Кочан, Т. П. Мельник, М. М. Пилинський, В. Скуїні, О. О. Тараненко, U. Ammon, A. Betten, P. Braun, K.-D. Bünting, R. P. E. Coseriu, R. P. Ebert, W. Eichler, U. Engel, U. Fix, G. Fritz, H. Löffler та ін.), є як джерелом, так і наслідком мовної динаміки. Термін «варі-

антність» використовується для опису мовних явищ, що знаходяться у відношенні «норма – варіант», де норма – сукупність реально існуючих одиниць (лексем, словоформ, синтаксичних конструкцій), що використовуються в мові, а варіант – відхилення від норми. Варіантність передбачає співіснування в мові певної одиниці принаймні в двох її модифікаціях, не пов'язаних зі зміною її семантичної функції.

Специфіка когнітивної варіантності концептуального змісту одиниці оригіналу (далі ОО) й одиниці перекладу (далі ОП) відповідно до закономірностей тієї чи іншої мовної підсистеми потребує поглибленого вивчення її загальних та окремих властивостей. Аналіз когнітивної варіантності ОО й ОП здійснюється з позицій когнітивного підходу до перекладацької діяльності шляхом **фреймового мапування**, тобто співвідношенням п'яти смислових компонентів (слотів) у смислових структурах ОО й ОП – референція, емотивність, образність, оцінність, стилістичне забарвлення – з метою виявлення смислової відповідності/невідповідності між ними

та встановлення адекватності множинних перекладів часово віддаленого першотвору (Бойко, 2021a, с. 72–77). З огляду на це, розробку типології когнітивної варіантності ОО й ОП, зокрема смислової когнітивної варіантності у діях ретрансляцій часово віддаленого першотвору, та пошук адекватних стратегій і тактик для її реалізації вважаємо актуальними.

Метою цієї статті є обґрунтування перекладацьких стратегій і тактик, що є ефективними в українських ретрансляціях часово віддаленого першотвору для досягнення смислової когнітивної варіантності ОО й ОП з позицій фреймової семантики. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) охарактеризувати феномен смислової варіантності ОО й ОП як результат когнітивного дисонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача; 2) продемонструвати різновид когнітивної варіантності – смисловий когнітивний варіант – у світлі фреймової семантики; 3) визначити ефективні перекладацькі стратегії і тактики у досягненні смислового когнітивного варіанту ОО у діях ретрансляцій часово віддаленого першотвору. **Матеріалом дослідження** слугували 1053 ОО – мовні і мовленнєві засоби образності, експресивності, емотивності й оцінки, виокремлені із 963-х фрагментів трагедій В. Шекспіра, та їх відповідники в українських ретрансляціях ХІХ–ХХІ століть – 1053 ОП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Смислова варіантність створює справжню проблему в перекладознавстві. Як зазначають Брумме та Еспунья (Brumme and Espunya, 2011, р. 11), історико-ідіоматичні характеристики, що властиві лише одній мові, не мають прямої кореляції в цільовому тексті, завдяки чому смислову варіантність не завжди легко визначити. Отже, у вивченні смислової варіантності в українських ретрансляціях часово віддаленого першотвору слід звертатися відповідно до чітко визначених теоретичних та історичних посилок, які підкреслюють різницю між маркованим і немаркованим варіантами у певній історичній мові.

Смислова варіантність між ОО й ОП встановлюється у тому випадку, коли у «мові перекладу є кілька слів передачі того самого значення вихідного слова» (Рецкер, 2007, с. 29), і тому припускається наявність вибору між двома і більше варіантами для передачі фрагмента мовлення. Незалежно від стильової належності перекладеного тексту чинники, що впливають на вибір варіанту, включають відмінності в семному наборі варіантних відповідників, поєднанні слів, екстралінгвальному контексті, характері логічного зв'язку всередині речень і між ним; необхідність уникнути повторення слів і частин слів.

Фонетичні, морфосинтаксичні та лексико-семантичні варіанти в конкретній історичній мові зумовлені діатопічними, діастратичними, діафазними – тобто діасистемними – концептуальними та діяхронічними обмеженнями, які існували б, навіть якби мова була ізольована від решти, за умови, що нею розмовляла б досить велика та неоднорідна мовна спільнота (Piersey & Joordens, 2000).

При ретрансляції часово віддаленого першотвору необхідно враховувати два процеси, які тісно пов'язані один з одним. Це – визначення змістової сторони лексичних одиниць у тексті оригіналу та відтворення цього змісту рідною мовою. Так, значення однієї аналогічної мовної одиниці в мові оригіналу та мові перекладу може бути різним, тобто зміст може бути переданий іншими мовними засобами та значеннями, але при цьому переклад має бути абсолютно точним у передачі змістового наповнення.

Отже, множинність смислових варіантів у ході ретрансляції забезпечує декілька можливих шляхів до реконструкції часово віддаленого першотвору. В процесі відтворення ОО перекладач перебуває у пошуку індивідуальних перекладацьких рішень для відтворення духовно-смислового навантаження художнього тексту, що складається із вербальних і невербальних, інтенційних і неінтенційних, імпліцитних та експліцитних елементів, що зумовлює **смислову когнітивну варіантність** ОО й ОП.

Смисловий когнітивний варіант у ретрансляціях відтворює фактуальну інформацію, структуровану у концептуальному змісті ОО, втрачаючи при цьому емотивність, образність і стилістичне забарвлення ОО, але комунікативна інтенція оригіналу відповідає комунікативному ефекту перекладу.

Для відтворення смислового когнітивного варіанту у ретрансляціях часово віддаленого першотвору ми розробили алгоритм його ідентифікації.

1. Встановити семантичні значення лексичних компонентів ОО з урахуванням їх тлумачень, наведених в англо-англійському словнику.

2. З'ясувати, чи входить семантичне значення лексичного компоненту ОО до складу усталеного фразеологічного поєднання; якщо так, то, швидше за все, це поєднання має усталений еквівалент в ОП, тому питання про застосування смислового варіанту відпадає.

3. Встановити семантичні значення лексичних компонентів ОП, користуючись тлумаченнями українськими словниками. На основі словникових дефініцій виділити семи, що позначають семантичні значення слів ОП. Співвідносячи ці результати з даними щодо семного набору лексичних компонентів ОО, порівняти семний склад варіантного відповідника в перекладі.

4. Виявити, звернувшись до контекстів в оригіналі і перекладі, які саме семи ОО й ОП актуалізовано в контекстах. Встановити, чи зумовлюють контексти появу інших значень лексичних компонентів ОО й ОП.

5. Визначити, які перекладацькі **стратегії** (модернізація / історизація / нейтралізація) та **тактики** (репродуктивні й адаптивні), що реалізуються у застосуванні низки перекладацьких трансформацій, були обрані перекладачами часово віддаленого першотвору для застосування у перекладі смислового когнітивного варіанту.

Для відтворення у перекладі смислового когнітивного варіанту найбільш ефективними тактиками виявилися *модуляція, генералізація, антонімічна заміна, елімінація*. Для ілюстрації розглянемо фрагменти з трагедії В. Шекспіра “King Lear” (1605) та її українських ретрансляцій, авторами яких є П. Куліш (1880), М. Рильський (1941), В. Барка (1969).

A very honest-hearted fellow, and as poor as the king. (KL, p. 20) – *Дуже щиросердна людина, і такий убогий, як король.* (К, с. 24)
Чесний чолов'яга, так само бідний, як король. (Р, с. 253)
Дуже щиросердий приятель і вбогий, як король (Б, с.37)

У перекладах П. Куліша і В. Барки зміст ОО *honest-hearted* передано когнітивним еквівален-

том *щиросердий* (Бойко, 2021б), як показано у таблиці 1.

М. Рильський переклав ОО *honest-hearted* стилістично нейтральним і більш сучасним відповідником – ОП *чесний*, який постає смисловим когнітивним варіантом. У перекладі передано лише фактуальну інформацію, при цьому втрачено емотивність, образність і стилістичне забарвлення оригіналу, що, з одного боку, послаблює естетичну функцію оригіналу, проте, з іншого, зберігає комунікативну інтенцію оригіналу. Лаконічно й чітко відтворюючи бароковий стиль оригіналу, уникаючи неоднозначних тлумачень і спрощуючи пишномовну стихію В. Шекспіра, М. Рильський застосовує смисловий когнітивний варіант як результат стратегії **модернізації** і репродуктивної перекладацької тактики, що реалізується лексико-семантичними трансформаціями *модуляції* і *генералізації*.

Gods, gods! 'tis strange that from their cold'st neglect / My love should kindle to inflamed respect. (KL, p. 10) – *І дивно, що людське холодне занедбаннє / Взялось в моїй любові огнем пошанування.* (К, с. 13)
Так знайте: дівчина, для всіх немила, / Мою любов ще більше запалила. (Р, с. 245)
Боги, боги! Це дивно: через найзимнішу їхню невагу, моїй любові розгорітися в пошану подум'яну. (Б, с. 28)

Таблиця 1

Семантичні структури лексичних компонентів *honest-hearted* та їх українських відповідників

honest	1. worthy of praise; 2. marked by integrity; 3. with all sincerity (New Webster's Dictionary)
hearted	having a heart especially of a specified kind – usually used in combination (New Webster's Dictionary)
чесний, а, е.	1. який відзначається високими моральними якостями; 2. шановний, поважний, сповнений честі (Словник української мови, 1970–1980)
щиросердий, а, е.	1. сповнений щирості, відвертості, сердечності; 2. чистосердечний, простосердечний (Словник української мови, 1970–1980)

Таблиця 2

Семантичні структури лексичних компонентів *cold'st neglect* та їх українських відповідників

cold – cold'st	1. marked by a lack of the warmth of normal human emotion, friendliness, or compassion; 2. conveying the impression of being cold: such as a: depressing, gloomy b: cool (New Webster's Dictionary)
холодний	перен. який ставиться до кого-, чого-небудь цілком байдуже, не виявляє пристрасті, захоплення; байдужий, безпристрасний. (Словник української мови, 1970–1980)
найзимніший – зимний, а, е,	перен. позбавлений душевної теплоти, пристрасті. (Словник української мови, 1970–1980)
neglect	1. not given proper or necessary care or attention; 2. an act or instance of neglecting something; 3. the condition of being neglected (New Webster's Dictionary)
занедбаннє – занедбаний, а, е.	у знач. прикм. який має ознаки занепаду, неогляду, байдужого ставлення з боку когось. (Словник української мови, 1970–1980)
невага, и, жін.	відсутність або недостатність уваги; неухважність. (Словник української мови, 1970–1980)
немила, а, е.	пов'язаний з чимось поганим, прикрим, небажаним; неприємний (Словник української мови, 1970–1980)

Таблиця 3

Семантичні структури лексичних компонентів *sharp-tooth'd unkindness*
 та їх українських відповідників

sharp-tooth'd	having sharp teeth : ready to use the teeth (as in rending or tearing) (New Webster's Dictionary)
гострозубий, а, е,	розм. з гострими зубами або гострим зуб'ям. (Словник української мови, 1970–1980)
unkindness	1. not pleasing or mild : inclement; 2. lacking in kindness or sympathy : harsh, cruel (New Webster's Dictionary)
жорстокість – жорстокий, а, е.	1. який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечний, безжалісний. (Словник української мови, 1970–1980)
недобрість -недобрий, а, е.	1. який недоброзичливо, неприязно, нечуйно або вороже ставиться до інших (про риси вдачі людини). (Словник української мови, 1970–1980)
злоба, злоби, жін.	1. почуття недоброзичливості, ворожнечі до кого-небудь; 2. почуття роздратування, гніву, досади; розлюченість. (Словник української мови, 1970–1980)

Значення лексичних компонентів ОО *cold'st neglect*, як показано в табл. 2, відтворено повним когнітивним еквівалентом (Бойко, 2021б) *холодне занедбанне* у перекладі П. Куліша та функційним когнітивним аналогом (Бойко, 2021а) *найзимнішу їхню не увагу* у перекладі В. Барки. Смысловий когнітивний варіант *немила* у перекладі М. Рильського є нейтральним відповідником експресивно-емотивної й образної ОО *cold'st neglect*, відтворюючи лише фактуальну інформацію, структуровану у концептуальному змісті ОО. Для досягнення смислового когнітивного варіанту перекладач застосовує репродуктивну перекладацьку тактику, що реалізується у лексико-семантичній трансформації *модуляції*, та адаптивну перекладацьку тактику, що реалізується у застосуванні трансформації *елімінації*.

O Regan, she hath tied / Sharp-tooth'd unkindness, like a vulture, here: (KL, p. 54) – *Вона сюди, о серденько Регано, / Жорстокість гострозубу привязала.* (К, с. 60) *Вона, Регано, яструб, / Вона злобу мені сюди вселила!* (Р, с. 279) *О, внизила тут, Регано, недобрість гострозубу, як стержватник – тут!* (Б, с. 70)

Значення лексичних компонентів ОО *sharp-tooth'd unkindness* (табл. 3) відтворено частковим когнітивним еквівалентом (Бойко, 2021б) *недобрість гострозубу* у перекладі В. Барки та валоративним когнітивним варіантом (Бойко, 2021) *жорстокість гострозубу* у перекладі П. Куліша. Переклад М. Рильського, орієнтований на сценічну легкість сприйняття оригіналу, демонструє використання смислового когнітивного варіанту *злоба*. Опускаючи епітет

sharp-tooth'd, перекладач застосовує стилістично нейтральну ОП *злоба*, у результаті чого втрачається експресивно-емотивна й образна конотація оригіналу і не реалізується емоційна функція першотвору. Смысловий когнітивний варіант досягається завдяки використанню лексико-семантичних трансформацій *модуляції* та *антонімічній заміні* (репродуктивна перекладацька тактика) й *елімінації* (адаптивна перекладацька тактика).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для збереження прагматичного потенціалу оригінального тексту та відтворення фактуальної інформації перекладачі вдаються до перекладацьких стратегій і тактик, які мають різний ступінь розповсюдженості і різну питому вагу у відтворенні емотивності, образності і стилістичного забарвлення оригіналу. Проведене дослідження унаочнює, що для досягнення смислового когнітивного варіанту найбільш ефективною є перекладацька стратегія модернізації, що зумовлено впливом культури сприймача, розвитком літературної мови та творчою особистістю перекладача. Серед перекладацьких тактик, які реалізуються через стратегію модернізації, найбільш уживаними є репродуктивна перекладацька тактика, що реалізується лексико-семантичними трансформаціями *модуляції*, *генералізації*, *антонімічної заміни*, та адаптивна перекладацька тактика, що реалізується у застосуванні трансформації *елімінації*. Перспективою подальших досліджень постає пошук індивідуальних перекладацьких рішень і обґрунтування тих чинників, які зумовлюють появу нульового когнітивного варіанта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Я. В. Когнітивний дисонанс як фактор когнітивної варіантності оригіналу і перекладу з позицій фреймової семантики (на матеріалі українських ретрансляцій творів В. Шекспіра). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2021. № 52. Т. 2. С. 107–111.

2. Бойко Я. В. Когнітивний консонанс як фактор когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу з позицій фреймової семантики (на матеріалі українських ретрансляцій творів В. Шекспіра). *Закарпатські філологічні студії*. 2021а. № 20. С. 72–77.
3. Бойко Я. В. Когнітивний консонанс як фактор когнітивної еквівалентності ретрансляцій часово віддаленого першотвору. *Академічні студії. Серія: Гуманітарні науки*. 2021б. С. 105–110.
4. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. *Очерки лингвистической теории перевода*. Москва. ИМО, 2007. 216 с.
5. Словник української мови. *Академічний тлумачний словник* : у 11 т. / І. К. Білоділ, А. А. Бурячок та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/>
6. Brumme, J., and Espunya, A. Background and justification: research into fictional orality and its translation. In J. Brumme and A. Espunya. (Eds.). *The translation of fictive dialogue*. Amsterdam, Holland : Rodopi, 2011. P. 7–31.
7. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Danbury : Lexicon Publications Inc. ; Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/worthy>.
8. Piercey C. D., Joordens S. Turning an advantage into a disadvantage: Ambiguity effects in lexical decision versus reading tasks. *Memory & Cognition*. 2000. 28. P. 657–666.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. (Б) – Шекспір В. Король Лір. / пер. з англ. В. Барки. Серія «Світовий театр». Штутгарт. Нью-Йорк. Оттава. 1969. С. 5–301.
2. (К) – Шекспір В. Король Лір / пер. з англ. П. Куліша, українсько-руська видавнича спілка. Львів, 1902. С. 3–159.
3. (Р) – Шекспір В. Король Лір. / пер. з англ. М. Рильський. Твори в шести томах: Том 5. Київ : Дніпро, 1986. С. 235–343.
4. (KL) – Shakespeare, W. King Lear. In *The complete works of William Shakespeare*. In 12 vol. New York : The un-ty society. 1899. Vol. 11. P. 207–328.

REFERENCES

1. Boiko, Ya. V. (2021). Kohnityvnyy dysonans yak faktor kohnityvnoyi variantnosti oryhinalu i perekladu z pozytsiy freymovoyi semantyky (na materiali ukrayinskykh retranslyatsiy tvoriv V. Shekspira). [Cognitive dissonance as a factor of cognitive variance of the original and translation in the light of frame semantics (case study of Ukrainian retranslations of Shakespeare's plays)]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya "Filolohiya"*. № 52. T. 2. S. 107–111. [in Ukrainian]
2. Boiko, Ya. V. (2021a). Kohnityvnyy konsonans iak faktor kohnityvnoi analogichnosti oryhinalu i perekladu z pozytsiy freymovoi semantyky (na materiali ukrayinskykh retranslyatsiy tvoriv U. Shekspira) [Cognitive consonance as a factor of cognitive analogy of the original and translation in the light of frame semantics (case study of Ukrainian retranslations of Shakespeare's plays)]. *Zakarpats'ki filolohichni studii*. S. 72–77 [in Ukrainian].
3. Boiko, Ya. V. (2021b). Kohnityvnyy konsonans yak faktor kohnityvnoyi ekvivalentnosti retranslyatsiy chasovo viddalenooho pershotvoru. [Cognitive consonance as a factor of cognitive equivalence of the original and translation in the light of frame semantics (case study of Ukrainian retranslations of Shakespeare's plays)] *Akademichni studiyi. Seriya "Humanitarni nauky"*. S. 105–110. [in Ukrainian]
4. Slovyk ukrainskoi movy. (1970–1980). Akademichnyy tлумachnyy slovyk u 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka.
5. Retsker, Ya. Y. (2007). Teoryia perevoda y perevodcheskaia praktyka [Translation theory and translation practice]. *Ocherky lnhvystycheskoj teoryi perevoda*. Moskva.

STRATEGIES AND TACTICS OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S PLAYS IN THE LIGHT OF NOTIONAL COGNITIVE VARIANCE

Boiko Yana Viktorivna

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Translation
Dnipro University of Technology
19, Dmytro Yavornytskyi Ave., Dnipro, Ukraine*

The present research substantiates translation strategies and tactics that are effective in Ukrainian retranslations of a chronologically distant original to achieve notional cognitive variance between the original units and the translation units in the light of frame semantics. The article provides a thorough description of the phenomenon of notional variance

of original units and translation units as a result of cognitive dissonance of the author's and the translator's mental processes. Notional variance is established in the case when there are several equivalents in translation language of the same meaning of the original units. The plurality of notional variants of the translation units is determined by the translator's creative personality and plays a key role as a factor of diachronic plurality of retranslations in the process of reconstruction a chronologically distant original. Frame mapping of the conceptual content, which occurs by comparing the semantic components of the original unit and the translation unit, illustrates their incomplete approximation in terms of content. The shifts in emotivity, imagery and stylistic colouring of the semantic component of the conceptual content of the original units causes the differentiation of the cognitive variants and the distinguishing of the notional cognitive variant. Modulation, generalization, antonymic substitution, elimination have been identified as effective translation tactics in achieving the notional cognitive variant of original units in diachronic retranslations of a chronologically distant original. The illustrative material of the research of notional cognitive variance was linguistic means of imagery, expressiveness, emotiveness and evaluation, chosen from W. Shakespeare's tragedy "King Lear" (1605) and its Ukrainian diachronic retranslations performed by P. Kulish (1880), M. Rylsky (1941) and V. Barka (1969).

Key words: *cognitive variance, frame semantics, notional cognitive variant, translation strategy, reproductive and adaptive tactics.*